

**ΠΡΑΚΤΙΚΑ
του 1ου
Διεθνούς Συνεδρίου**

**Βρυξέλλες
5-6-7 Οκτωβρίου 2007**

**Η διδασκαλία
της Ελληνικής Γλώσσας
σε χώρες
της Δυτικής Ευρώπης**

**Επιμέλεια:
Θανάσης Διαλεκτόπουλος**

Αθήνα 2008

Εισηγήσεις

Α' Θεματικός άξονας:

Εκπαιδευτικές πολιτικές και ελληνόγλωσση παιδεία σε χώρες της Δυτικής Ευρώπης

Παντελής Γεωργογιάννης, Δέσποινα Κυπριανού

Η ελληνική πολιτική για την ελληνόγλωσση εκπαίδευση
στις χώρες της ευρωπαϊκής ένωσης

30

Θανάσης Διαλεκτόπουλος

«Γιατί φοιτώ στο Ελληνικό Σχολείο». Μια έρευνα επί του συνόλου
των μαθητών ελληνικής καταγωγής που φοιτούν στα Τμήματα Ελληνικής
Γλώσσας Α/θμιας και Β/θμιας Εκπαίδευσης
στις χώρες Benelux

50

Guus Extra

Immigrant minority languages in Western Europe:
Focus on Greek abroad

66

Patricia Polet

Présentation du programme Langue et Culture d'Origine en Communauté
française

88

Γιάννης Σπαντιδάκης

Παιδεία Ομογενών – Σχεδιασμός και ανάπτυξη εκπαιδευτικού
λογισμικού για τους μαθητές της ελληνικής διασποράς

91

Δημήτρης Κούρτης

Η Ελληνόγλωσση εκπαίδευση στην Ο.Δ. Γερμανίας –
Το παράδειγμα της Βάδης- Βυρτεμβέργης

110

Παναγιώτα Βασιλάκου

Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στα Ευρωπαϊκά Σχολεία

115

Ιφιγένεια Γεωργιάδου

Η συμβολή των φορέων μη τυπικής εκπαίδευσης στο εξωτερικό
στη διδασκαλία της ελληνικής ως ξένης γλώσσας σε ενήλικους

119

Θανάσης Διαλεκτόπουλος

Αντιλήψεις μαθητών ελληνικής καταγωγής στο Βέλγιο
για τους ξένους μετανάστες στην Ελλάδα:
Μετανάστες αξιολογούν μετανάστες

126

B' Θεματικός άξονας:

***Η διδασκαλία της Ελληνικής γλώσσας σε Πανεπιστημιακά Τμήματα
Νεοελληνικών Σπουδών του εξωτερικού – Δημιουργία κοινών μεταπτυχιακών
προγραμμάτων***

Κωνσταντίνος Ντίνας

Εκπαιδευτική συνεργασία ελληνικών Πανεπιστημίων με έδρες
Νεοελληνικών Σπουδών στο εξωτερικό. Η στήριξη μεταπτυχιακών
προγραμμάτων σπουδών μέσω e-learning 136

Hans Eideneier

Νεοελληνικές Σπουδές στη Γερμανία σήμερα 145

Henri Tonnet

Τι πρέπει να διδάξουμε κατά προτεραιότητα
σε γαλλόφωνους φοιτητές 152

Gunnar de Boel

Η αξιοποίηση των γλωσσικών γνώσεων στα μαθήματα
των νέων ελληνικών στο Πανεπιστήμιο Γάνδης 157

Γεωργία Κατσούλη

Τα Νέα Ελληνικά στο Πολυτεχνείο Aachen.
Στόχοι διδασκαλίας και εμπειρίες 163

Γιάννης Γεωργακόπουλος

Η διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας στο πλαίσιο των Σπουδών
Μετάφρασης και Διερμηνείας στο Πανεπιστήμιο Αμβέρσας.
Μελλοντικές προοπτικές 175

Γ' Θεματικός άξονας:

Προσεγγίσεις στη διδασκαλία της Ελληνικής ως δεύτερης / ξένης γλώσσας

Μαργαρίτα Καλογρίδου

Η Κοινωνία της Πληροφορίας και η διδασκαλία των γλωσσών 181

Χριστίνα Κατσάρου

Εισαγωγή μίας παιδαγωγικής καινοτομίας υποστηριζόμενης από τις Νέες
Τεχνολογίες στη διδασκαλία της Ελληνικής ως δεύτερης / ξένης Γλώσσας 192

Πέτρος Μπερελής

Η γλώσσα ως θεμελιώδες στοιχείο του διαπολιτισμού. Διαπολιτισμικά
στοιχεία στα νέα βιβλία της Γλώσσας του Δημοτικού και Γυμνασίου 203

Λάγιος Βασίλης	
Συγκριτική παρουσίαση της επικοινωνιακής προσέγγισης και της ακουστικο-προφορικής μεθόδου για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας ως δεύτερη ή ξένη	211
Λάμπρος Κουλουμπαρίσης	
Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας με την πολιτισμική της διάσταση	226
Jeroen Vis	
L1 transfer in vowel production: the case of Greek {ε}	229
Μιχάλης Βάμβουκας	
Βασικές αρχές διδασκαλίας του ελληνικού γραπτού λόγου: Γραμματισμός σε μαθητές της ελληνικής διασποράς	239
Άννα Χατζηπαναγιωτίδη	
Διδασκαλία της Ελληνικής γλώσσας ως ξένης μέσα από τη λογοτεχνία – μια πρόταση	247
Δέσποινα Κυπριανού, Παντελής Γεωργογιάννης	
Η διαπολιτισμική επάρκεια και ετοιμότητα των εκπαιδευτικών για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης	261
<i>Δ' Θεματικός άξονας:</i>	
<i>Διδασκαλία της Ελληνικής γλώσσας μέσα από την ποίηση και λογοτεχνία</i>	
Μαρία Γιαννακοπούλου	
Ο ποιητικός λόγος στη δοκιμασία της τάξης – Μία δυναμική σχέση	277
Γεώργιος Λεοντσίνης	
Λογοτεχνία και ιστορία. Διδακτική του ιστορικού μυθιστορήματος	283
Χριστίνα Αργυροπούλου	
Η αξιοποίηση του έργου του Ν. Καζαντζάκη στη διδακτική πράξη στο πλαίσιο της διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας ως δεύτερης ή ξένης	292
Νικόλαος Μακρής	
Η γλώσσα ως έκφραση του πνεύματος του λαού	305
Στρογγυλή τράπεζα	
Αποτίμηση των εργασιών του Συνεδρίου	313

Β΄ Θεματικός άξονας:

Η διδασκαλία της Ελληνικής γλώσσας σε Πανεπιστημιακά Τμήματα Νεοελληνικών Σπουδών του εξωτερικού – Δημιουργία κοινών μεταπτυχιακών προγραμμάτων

Εκπαιδευτική συνεργασία ελληνικών πανεπιστημίων με έδρες νεοελληνικών σπουδών στο εξωτερικό. Η στήριξη μεταπτυχιακών προγραμμάτων σπουδών μέσω e-learning.

Κωνσταντίνος Ντίνας,

Αναπλ. καθηγητής Γλωσσολογίας - Ελληνικής γλώσσας και διδακτικής της.

Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας

1. Εισαγωγικά

Η νέα ελληνική γλώσσα μιλιέται -στην κοινή της μορφή (κοινή νέα ελληνική)- στην Ελληνική Δημοκρατία, στην Κυπριακή Δημοκρατία (από την ελληνοκυπριακή κοινότητα) και, σε διάφορους βαθμούς επάρκειας, στην ελληνική διασπορά. Οι κυριότερες εστίες της ελληνικής διασποράς βρίσκονται στις Η.Π.Α., στην Αυστραλία, στον Καναδά και στη Γερμανία. Η νέα ελληνική γλώσσα δεν εξαντλείται βέβαια στην κοινή μορφή της. Περιλαμβάνει επίσης και τις διαλέκτους της. Ωστόσο, οι διάλεκτοι βρίσκονται σε πορεία συρρίκνωσης με τάση εξαφάνισης κάτω από την επίδραση της κοινής. Εξαίρεση αποτελεί η ελληνοκυπριακή διάλεκτος, η οποία διατηρεί ακόμα τους ομιλητές της τόσο στην Κυπριακή Δημοκρατία όσο και στη σημαντική ελληνοκυπριακή διασπορά της Μεγάλης Βρετανίας. Διαλεκτικοί θύλακοι της νέας ελληνικής επιζούν επίσης στις παρευξείνιες περιοχές της Τουρκίας και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και στην Ιταλία (Απουλία, Καλαβρία) και μέχρι πρόσφατα στην Κορσική (Καργκέζε)!

Η ελληνική αποτελεί την μητρική γλώσσα περίπου 12 εκατομμυρίων ανθρώπων, κυρίως στην Ελλάδα και στην Κύπρο. Αποτελεί επίσης την μητρική γλώσσα αυτοχθόνων πληθυσμών στην Αλβανία, στην Βουλγαρία, στην π.Γ.Δ.Μ., σε αρκετές περιοχές της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και στην Τουρκία. Εξαιτίας της μετανάστευσης η γλώσσα μιλιέται ακόμα σε χώρες-προορισμούς ελληνόφωνων πληθυσμών μεταξύ των οποίων η Αυστραλία, ο Καναδάς, η Γερμανία, το Ηνωμένο Βασίλειο, η Γαλλία, το Βέλγιο, η Σουηδία, η Ρωσία και οι Ηνωμένες Πολιτείες. Συνολικά υπολογίζεται ότι ο συνολικός αριθμός ανθρώπων που μιλάνε τα ελληνικά σαν πρώτη ή δεύτερη γλώσσα είναι γύρω στα 20 εκατομμύρια.

2. Η ελληνική γλώσσα στο παρελθόν

Η ελληνική γλώσσα κατά την αρχαιότητα υπήρξε μια πολύ διαδεδομένη γλώσσα και ξεπέρασε τα γεωγραφικά όρια της Αρχαίας Ελλάδας λειτουργώντας ως *lingua franca* της εποχής.

2.1 Η ελληνική γλώσσα στη Δύση

Μέχρι την εποχή της ακμής της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, η ελληνική γλώσσα

γνώρισε πολύ σημαντική διάδοση στη Δύση. Τα ελληνικά μιλιόνταν σε πολλές αποικίες της Γαλατίας στη Μεσόγειο, (Μασσαλία, Αντίπολη, Νίκαια), ως τις ακτές της Ισπανίας (Εμπόριον), σε ολόκληρη τη Σικελία και την νότια Ιταλία, στην επονομαζόμενη και «Μεγάλη Ελλάδα».

Την περίοδο της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας και πιο πολύ κατά τα αυτοκρατορικά χρόνια η Ρώμη εξελληνίζεται βαθύτατα. Τα ελληνικά μιλιούνται και από τις λαϊκές τάξεις και από την υψηλή κοινωνία. Αργότερα ο ελληνισμός μειώνεται στη Δύση και εξαφανίζεται. Τον Μεσαίωνα η ελληνική γλώσσα στη Δύση είναι νεκρή και ακατανόητη.

Η δυτική Αναγέννηση μελετά τα αρχαία ελληνικά ως πολιτιστικό εργαλείο αλλά αγνοεί και περιφρονεί την ομιλούμενη ελληνική γλώσσα. Μια νέα ανακάλυψη του ζωντανού ελληνισμού παρατηρείται στο ρομαντικό κίνημα του φιλελληνισμού όπου συνδέονται στενά ο αγώνας κατά της ασιατικής τυραννίας των Τούρκων, η υπεράσπιση της αυτοδιάθεσης των εθνών και το όνειρο –που για τους περισσότερους ήταν πολύ θεωρητικό– για το ξαναζωντάνεμα της αρχαίας Ελλάδας.

Ο ζωντανός ελληνισμός στη Δύση περιορίζεται τελικά σε κάποιες ασθενείς γλωσσικές νησίδες στη Νότια Ιταλία και την Κορσική και με τις υστερογενείς μεταναστεύσεις στις χώρες που πριν λίγο ανέφερα.

2.2 Η ελληνική γλώσσα στην Ανατολή

Η πρώτη έξοδος της ελληνικής γλώσσας συμβαίνει με τον πρώτο ελληνικό αποικισμό των δυτικών παραλίων της Μικράς Ασίας, ήδη από την πρώτη χιλιετία π.Χ. Στην περιοχή αυτή μιλήθηκε αδιάκοπα μέχρι το 1922, οπότε μετά τη μικρασιατική καταστροφή αποχώρησε ο ελληνισμός από την Ανατολή, εκτός από την Κύπρο. Η δεύτερη έξοδος παρατηρείται με τον δεύτερο αποικισμό από τα μέσα του 8ου ως τα μέσα του 6ου π.Χ. αιώνα. Οι εμπορικοί κυρίως σταθμοί που ιδρύονται τότε είναι πιο πυκνοί στα παράλια της Μαύρης Θάλασσας: στον Πόντο (Τραπεζούντα και ευρύτερη περιοχή), στην Κριμαία και στις υπώρειες του Καυκάσου. Ο εκεί ελληνισμός ξεριζώθηκε κατά κύματα: μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο από τον Πόντο, μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης από τον Καύκασο και την κεντρική Ασία, όπου είχαν πολλοί εκτοπιστεί την εποχή του Στάλιν.

Κατά την κλασική εποχή ο ελληνισμός γνωρίζει κυρίως πολιτιστική ακτινοβολία στις χώρες των γειτόνων του. Πολύ πριν από τη μακεδονική κατάκτηση του 4ου αιώνα η Μικρά Ασία είχε δεχθεί σημαντική ελληνική επίδραση. Είναι σίγουρο ότι η αριστοκρατία της Φρυγίας και της Λυδίας, όπως φαίνεται και από τις στενές σχέσεις τους με το δελφικό μαντείο, χρησιμοποιούσε τα ελληνικά του 7ου και 6ου π.Χ. αιώνα.

3. Η ελληνική γλώσσα στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης σήμερα

Σήμερα η (νεο)ελληνική γλώσσα δεν έχει ούτε τη διάδοση -τηρουμένων των πληθυσμικών και επικοινωνιακών αναλογιών- ούτε την αίγλη της αρχαίας ελληνικής. Η ελληνοφωνία στις μέρες μας απανταχού της γης, άρα και στην Ευρώπη, είναι συνδεδεμένη με τη μετανάστευση, ένα κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό φαινόμενο στενά δεμένο με την ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας και ιδίως με την πορεία της ως αναπτυσσόμενης χώρας². Για να περιοριστούμε στην Ευρωπαϊκή ήπειρο και ειδικότερα στις χώρες της

Ευρωπαϊκής Ένωσης με την εντονότερη ελληνική παρουσία, η κατάσταση της ελληνοφωνίας σήμερα διαγράφεται περίπου ως εξής¹:

Βρετανία: Η ελληνική παρουσία στη Βρετανία κυριαρχείται από την έντονη παρουσία εκεί Ελληνοκυπρίων και όχι τόσο ελλαδικών Ελλήνων ήδη τα πρώτα χρόνια μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης. Οι Έλληνες, Ελλαδίτες και Ελληνοκύπριοι, συσπειρώνονται με βάση την κοινότητα και την Ορθοδοξία και αναπτύσσουν δεσμούς γλώσσας και κουλτούρας. Ένας από τους βασικούς στόχους της αδελφότητας υπήρξε η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας, στόχος που δεν επιδιώχθηκε πάντα και από όλους με το ίδιο πνεύμα και την ίδια μεθοδολογία.

Γερμανία: Οι πρώτοι μετανάστες παραγωγικής ηλικίας φτάνουν στη Γερμανία τη δεκαετία του 1960. Μετά την πτώση της Χούντας ανακόπτεται το ρεύμα της μετανάστευσης και παρατηρείται μια τάση παλιννόστησης. Ένα θέμα που απασχολεί τόσο τους μόνιμους όσο και τους προσωρινούς μετανάστες είναι αυτό των σχολείων. Οι θέσεις τους διαφοροποιούνται ανάλογα με την τάση τους για παλιννόστηση.

Βέλγιο: Οι πρώτοι μετανάστες φτάνουν στο Βέλγιο το 1957 χωρίς τις οικογένειές τους και εργάζονται στα ανθρακωρυχεία κάτω από άθλιες συνθήκες. Μετά το 1981 και την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ οι νέοι μετανάστες που εργάζονται για την Ευρωπαϊκή Ένωση είναι κυρίως υπάλληλοι ελληνικών υπηρεσιών, τμημάτων της πρεσβείας, τραπεζών, γραφείων τύπου. Η Ομοσπονδία Ελληνικών Κοινοτήτων Βελγίου από το 1986 ανέλαβε την προαγωγή της ελληνικής γλώσσας και του πολιτισμού και την διεκδίκηση ομογενειακών αιτημάτων.

Γαλλία: Στη Γαλλία υπήρχαν Έλληνες ήδη από το 14ο αιώνα, ο αριθμός τους όμως αυξήθηκε κυρίως κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του 1821. Μαζικό μεταναστευτικό ρεύμα παρατηρείται κατά την διάρκεια του 1ου Παγκοσμίου Πολέμου και κυρίως μετά τον 2ο Παγκόσμιο Πόλεμο. Από το 1967 και μετά μεταναστεύουν για πολιτικούς λόγους κυρίως πολιτικοποιημένες ομάδες, πολιτικοί και διανοούμενοι. Η Ελληνική Κοινότητα του Παρισιού υπήρξε ιδιαίτερα δραστήρια σε πολιτιστικό επίπεδο. Στον πανεπιστημιακό χώρο υπάρχουν το Νεοελληνικό Ινστιτούτο στη Σορβόνη, η έδρα Βυζαντινής και Νεοελληνικής Ιστορίας στη Σχολή Ανωτάτων Σπουδών και το Τμήμα Νεοελληνικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο του Στρασβούργου.

Σουηδία: Από τα τέλη του προηγούμενου αιώνα έχουν εγκατασταθεί Έλληνες έμποροι στην Στοκχόλμη. Παρά την ελεγχόμενη μετανάστευση που επιβάλλεται το 1960-67, οι Έλληνες της Σουηδίας αυξάνονται αναπτύσσοντας ταυτόχρονα έντονη αντιδικτατορική δράση. Κατά τη μεταδικτατορική περίοδο παρατηρείται μείωση της μετανάστευσης, παλιννόστηση και φοιτητική μετανάστευση.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι η επιλογή της ευρωπαϊκής χώρας μετανάστευσης είναι αποτέλεσμα αφενός της εσωτερικής πολιτικής και οικονομικής κατάστασης της Ελλάδας και αφετέρου της ανάγκης των αναπτυγμένων βιομηχανικά χωρών

(Υπ.Ε.Π.Θ.), με ευθύνη την οργάνωση και στήριξη της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης εντός και εκτός Ελλάδος,

- την αποστολή συντονιστών εκπαίδευσης σε κέντρα του εξωτερικού για την καλύτερη οργάνωση και τον συντονισμό των προγραμμάτων της ελληνικής γλώσσας,
- τη σύσταση επιτροπής για τη στήριξη των νεοελληνικών εδρών του εξωτερικού στο Υπ.Ε.Π.Θ. με τη συνεργασία υφυπουργείου εξωτερικών αρμόδιου για θέματα απόδημου ελληνισμού (Υφ.Υπ.Εξ), του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού (Σ.Α.Ε.), του Ι.Π.Ο.Δ.Ε. και του Ιδρύματος Πολιτισμού,
- την ενίσχυση σχολικών και πανεπιστημιακών βιβλιοθηκών με το πρόγραμμα «Ιάσων» του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (Α.Π.Θ.) σε συνεργασία με την Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού (Γ.Γ.Α.Ε.), και
- τα προγράμματα του Κέντρου Μελέτης και Ανάπτυξης του Ελληνικού Πολιτισμού της Μαύρης Θάλασσας της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Θεσσαλονίκης.

Εκεί που μένει να ρίξουμε το βάρος μας είναι η προώθηση της ελληνομάθειας και σε πανεπιστημιακό πλέον επίπεδο και με αυτό θα σας απασχολήσω στη συνέχεια.

5. Η πρότασή μας

Προέρχομαι από το Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, ένα νέο και πολλά υποσχόμενο τριτοβάθμιο εκπαιδευτικό ίδρυμα της Ελλάδας, το οποίο φιλοδοξεί να παίζει έναν σημαντικό ρόλο στην περιοχή όπου δραστηριοποιείται. Μια από τις βασικές επιδιώξεις της Παιδαγωγικής του Σχολής με έδρα τη Φλώρινα είναι να αποτελέσει έναν πολιτιστικό φάρο για τη διάδοση της ελληνικής γλώσσας και του ελληνικού πολιτισμού, καταρχάς στις γειτονικές βαλκανικές χώρες, από τις οποίες απέχει ελάχιστα (18 μόλις χιλιόμετρα από τη FYROM και 50 από την Αλβανία) και κατ' επέκταση και σε όλον το χώρο της Ανατολικής και Νότιας Ευρώπης.

Ήδη παρά το νεαρόν της ηλικίας του το Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας διεξήγαγε με απόλυτη επιτυχία από 12 ως 14 Μαΐου 2006 στη Φλώρινα το Διεθνές Συνέδριο «*Η Ελληνική Γλώσσα ως δεύτερη/ξένη. Έρευνα, Διδασκαλία και Εκμάθησή της*». Η συμμετοχή μεγάλου αριθμού συνέδρων από όλη την Ελλάδα αλλά και από πολλές χώρες της Ευρώπης (Αγγλία, Βέλγιο, Βουλγαρία, Γερμανία, Γεωργία, Κύπρο, Ουκρανία, Ρωσία, Σουηδία, Τουρκία), μεταξύ των οποίων επιστήμονες διεθνούς ακτινοβολίας σε θέματα ελληνικού πολιτισμού και διδασκαλίας της ελληνικής ως δεύτερης ή ξένης γλώσσας, προσέδωσε στο συνέδριο αυτό ιδιαίτερο κύρος και οι ανακοινώσεις των συνέδρων αλλά και οι συζητήσεις που διεξήχθησαν στο πλαίσιο του υπήρξαν πολύ υψηλού επιπέδου, όπως αποδεικνύεται και από Πρακτικά του⁵.

Εκτός αυτού στο Πανεπιστήμιό μας εκπονούνται και διδακτορικές διατριβές και μεταπτυχιακές εργασίες σχετικές με το θέμα αυτό. Αναφέρομαι στις διδακτορικές διατριβές *Η ελληνική γλώσσα ως ξένη- Η περίπτωση της Παρευξείνιας Ζώνης (Ουκρανία-Ρωσία-Γεωργία)* (της Άννας Χατζηπαναγιωτίδη), η οποία έχει ήδη ολοκληρωθεί και στην υπό εκπόνηση: *Αναλυτικά προγράμματα διδασκαλίας ελληνικής ως ξένης για ειδικούς σκοπούς. Σχεδιασμός και υλοποίηση ηλεκτρονικού περιβάλλοντος κατασκευής τους* (της Μαρίας Καρακοιλτσίδου). Μνημονεύω τέλος και δύο μεταπτυχιακές εργασίες: Στη

σε εργατικό δυναμικό. Στις ευρωπαϊκές χώρες η μετανάστευση δεν γινόταν αποκλειστικά για οικονομικούς λόγους. Ξεκινάει κυρίως μετά τον 2ο Παγκόσμιο πόλεμο και κορυφώνεται την επταετία 1967-74 εξαιτίας της πολιτικής κατάστασης που επικρατεί στην Ελλάδα.

Η οργάνωση, λειτουργία και εξέλιξη των ελληνικών παροικιών στο εξωτερικό είναι αποτέλεσμα των οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών, πολιτισμικών και ιδεολογικών συνθηκών που επικρατούν στην κάθε χώρα υποδοχής. Οι Έλληνες μετανάστες οργανώνονται με κέντρο τις ελληνικές κοινότητες και την Ορθόδοξη Εκκλησία.

4. Η ελληνική γλώσσα ως δεύτερη ή ως ξένη

Σήμερα παρατηρείται ένα συνεχώς αυξανόμενο ενδιαφέρον για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας σε όλα τα επίπεδα, και στο επίπεδο της λειτουργικής χρήσης της γλώσσας αλλά και στον ακαδημαϊκό και ευρύτερο επιστημονικό χώρο. Αυτό μπορεί να το διαπιστώσει κανείς από σχετικές έρευνες⁴ οι οποίες δείχνουν ότι πολλοί, και ελληνικής αλλά -κι αυτό είναι το πιο ενδιαφέρον- και μη ελληνικής καταγωγής πολίτες επιθυμούν να ενταχθούν σε προγράμματα ελληνικών σπουδών και να πιστοποιήσουν την ελληνομάθειά τους.

Μπροστά σ' αυτή την πραγματικότητα η ελληνική επιστημονική κοινότητα δεν πρέπει να μείνει αδρανής. Έχει καθήκον να καταγράψει τις ανάγκες ελληνομάθειας όπου γης και να συνδράμει κατά περίπτωση.

Ενδεικτικά αναφέρω:

- τη βιβλιογραφική στήριξη της διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας όπου και όπως αυτή διδάσκεται σε συνεννόηση και συναντίληψη με τους τοπικούς φορείς και παράγοντες, όπως είναι οι ελληνικές κοινότητες και οι τοπικοί -αυτοδίδακτοι πολλές φορές- δάσκαλοι της ελληνικής γλώσσας,
- την υποστήριξη ερευνών σχετικά με τις μαθητικές ανάγκες με στόχο την προσαρμογή των προγραμμάτων διδασκαλίας και του εκπαιδευτικού υλικού σ' αυτές, και τέλος
- υποστήριξη της διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας σε τριτοβάθμια εκπαιδευτικά ιδρύματα και σε προπτυχιακό αλλά και σε μεταπτυχιακό επίπεδο, ένα θέμα με το οποίο θα ασχοληθώ ειδικότερα στη συνέχεια.

Για να είμαστε δίκαιοι, μέχρι στιγμής η ελληνική πολιτεία και η επιστημονική κοινότητα έχει προσφέρει αρκετά στο θέμα της ελληνομάθειας κυρίως όσον αφορά στην Α/βάθμια και Β/βάθμια εκπαίδευση. Αναφέρω για παράδειγμα:

- την παραγωγή διδακτικού και εναλλακτικού υλικού, συμβατικού και σε ηλεκτρονική μορφή, από το πρόγραμμα «Παιδεία Ομογενών» του ΥΠΕΠΘ.
- την παραγωγή διδακτικού υλικού για τους Μουσουλμάνους της Θράκης από το Πανεπιστήμιο Αθηνών, για τους Τσιγγανόπαιδες από το Πανεπιστήμιο των Ιωαννίνων, για τους παλινοστούντες Έλληνες (από την πρώην Σοβιετική και την Αλβανία) από το Κέντρο Διαπολιτισμικής Αγωγής (ΚΕ.Δ.Α.) του Πανεπιστημίου της Αθήνας.
- την ίδρυση του Ινστιτούτου Παιδείας Ομογενών και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης (Ι.Π.Ο.Δ.Ε.), στο πλαίσιο του ελληνικού υπουργείου παιδείας

Χώρα του Αριστοτέλη. Εικόνες της Ελλάδας στα εγχειρίδια διδασκαλίας της ελληνικής ως ξένης (της Τατιάνας Παπά), και Παραγωγή δίγλωσσου γλωσσarium γλωσσολογικής ορολογίας: Συμβολή στην εκμάθηση της ρωσικής ως ξένης γλώσσας από ελληνόφωνους φοιτητές (της Αλεξάνδρας Ματβέεβα).

Ακόμα στο Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας λειτουργεί Κέντρο Διδασκαλίας της Ελληνικής Γλώσσας και του Ελληνικού Πολιτισμού, το οποίο εκπονεί προγράμματα διδασκαλίας της ελληνικής ως ξένης για όποιον ενδιαφέρεται για την απόκτηση πιστοποιητικού ελληνομάθειας.

Η παρουσία μου στο συνέδριο αυτό έχει ένα και μοναδικό σκοπό: να απευθύνω επίσημη πρόταση συνεργασίας προς κάθε ενδιαφερόμενο πανεπιστημιακό ίδρυμα που έχει αναπτυγμένες ελληνικές σπουδές για την ίδρυση ενός Διαπανεπιστημιακού Διατμηματικού Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών με το Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, το οποίο μπορεί να περιλαμβάνει δυο επίπεδα σπουδών στα οποία θα αντιστοιχούν:

1. «Μεταπτυχιακό Δίπλωμα Ειδίκευσης στη διδασκαλία γλώσσας και λογοτεχνίας σε μονοπολιτισμικό και διαπολιτισμικό περιβάλλον», και
2. Διδακτορικό Δίπλωμα

Ο αντικειμενικός στόχος του προγράμματος αναλυτικά θα μπορούσε να είναι η παροχή στους ήδη εκπαιδευμένους φοιτητές (λόγω των πανεπιστημιακών τους σπουδών ή της επαγγελματικής τους εμπειρίας) εξειδικευμένης εκπαίδευσης γύρω από θέματα ελληνικής γλώσσας και της διδασκαλίας της καθώς και ελληνικής λογοτεχνίας και της διδασκαλίας της τόσο σε μονοπολιτιστικά όσο και -κυρίως- σε διαπολιτισμικά εκπαιδευτικά περιβάλλοντα.

Ειδικότερα το Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών μπορεί να στοχεύει:

α) στην κατανόηση γενικών και ειδικών θεωρητικών επιστημονικών πεδίων (ανάλυση της γλωσσικής και λογοτεχνικής δραστηριότητας με εκπαιδευτικό και διδακτικό χαρακτήρα, εμβάθυνση στα επίπεδα και στάδια της κατάκτησης της γλωσσικής επικοινωνιακής ικανότητας, καθώς και συνολική θεώρηση των σχέσεων γλώσσας, λογοτεχνίας και εκπαίδευσης),

β) στην εμβάθυνση της διδασκαλίας της γλώσσας και της λογοτεχνίας σε παραδοσιακούς βασικούς εκπαιδευτικούς θεσμούς όπως η Ά/θμια Εκπαίδευση ή σε νέους εκπαιδευτικούς θεσμούς, όπως τα Διαπολιτισμικά Σχολεία, το Ευρωπαϊκό Σχολείο, τα Ολοήμερα Σχολεία καθώς και τα Κέντρα Δημιουργικής Απασχόλησης,

γ) στην εμβάθυνση σε θέματα επιστημονικής έρευνας και παιδαγωγικής μεθοδολογίας που θα προετοιμάζουν το φοιτητή στο σχεδιασμό, την υλοποίηση και την εφαρμογή βασικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων (γλωσσικών και λογοτεχνικών δραστηριοτήτων), καθώς και στην παραγωγή διδακτικού υλικού κατάλληλου για τη διδασκαλία της γλώσσας σε μονοπολιτισμικά και διαπολιτισμικά περιβάλλοντα, και

δ) στην ανάπτυξη συγγραφικών και δημιουργικών ικανοτήτων σε απλά ή σύνθετα κείμενα δοκιμακικής και λογοτεχνικής γραφής (δημιουργική γραφή). Θα επιδιωχθεί επίσης η κατάκτηση δεξιοτήτων και ικανοτήτων σχετικά με τη χρήση και διαχείριση

γλωσσικού και λογοτεχνικού υλικού και ποικίλων μορφών αφήγησης σε μικρές ή μεγαλύτερες ομάδες, καθώς και με τη χρήση και διαχείριση βιβλίων στην εκπαιδευτική διαδικασία.

Οι απόφοιτοι θα μπορούσαν να στελεχώσουν θεσμούς, φορείς, οργανώσεις και ομάδες που ασχολούνται με την ελληνική γλώσσα και λογοτεχνία και τη διδασκαλία τους, όπως δημόσια και ιδιωτική Εκπαίδευση, Δημόσια και Ιδιωτικά Κέντρα Δημιουργικής Απασχόλησης, Διαπολιτισμικά Σχολεία, Ολοήμερα Σχολεία (Προσχολικής και Δημοτικής Εκπαίδευσης) και Προγράμματα Ενισχυτικής Διδασκαλίας. Επίσης θα μπορούσαν να προσφέρουν επαγγελματικές υπηρεσίες σε Βιβλιοθήκες και σε εκδοτικές ή άλλες εμπορικές επιχειρήσεις.

Η ιδιαιτερότητα και καινοτομία της πρότασης αυτής έγκειται στον τρόπο διεξαγωγής του προγράμματος αυτού, θέμα με το οποίο και θα κλείσω την εισήγησή μου. Πρόκειται για την ανοιχτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση με την υποστήριξη της σύγχρονης τεχνολογίας (e-learning). Το πρόγραμμα, δηλαδή, στο μεγαλύτερό του μέρος θα διεξάγεται με τηλεδιάσκεψη ή με ασύγχρονη επικοινωνία διδασκόντων και διδασκόμενων. Με άλλα λόγια, μετά και από σχετικές συζητήσεις και τη διερεύνηση των τεχνολογικών δυνατοτήτων που μπορούν να εξασφαλιστούν, θα επιλεγεί ένα μεικτό σύστημα Σύγχρονης και Ασύγχρονης Εκπαίδευσης.

Η Σύγχρονη Εκπαίδευση, η οποία απαιτεί την ταυτόχρονη εμπλοκή και συμμετοχή όλων, εκπαιδευτή και εκπαιδευόμενων, και την αλληλεπίδραση μεταξύ τους σε "πραγματικό χρόνο", θα επιλεγεί στο βαθμό που θα μπορούν εκπαιδευτής και εκπαιδευόμενοι να βρίσκονται στον ίδιο χώρο (στην τάξη κ.λπ.) είτε θα να είναι διασυνδεδεμένοι μέσω δικτύου σε audio ή/και video conference με την ταυτόχρονη δυνατότητα ανταλλαγής αρχείων και ηλεκτρονικού μαυροπίνακα.

Η Ασύγχρονη Εκπαίδευση, περισσότερο ευέλικτη από την Σύγχρονη, δεν απαιτεί την ταυτόχρονη συμμετοχή των μαθητών και των καθηγητών τους και θα επιλεγεί στις περισσότερες περιπτώσεις. Οι καθηγητές θα δημοσιεύουν σε ηλεκτρονική αίθουσα (e-class) τις διαλέξεις τους, θα αναρτούν εκεί τις εργασίες που θα απευθύνονται σε όλους τους φοιτητές ή σε ομάδες εξ αυτών. Οι φοιτητές από την άλλη θα μπορούν να επιλέγουν μόνοι τους το προσωπικό τους εκπαιδευτικό χρονικό πλαίσιο και να συλλέγουν το εκπαιδευτικό υλικό σύμφωνα με αυτό. Θα είναι υποχρεωμένοι εντός τακτών προθεσμιών να καταθέτουν τις ατομικές ή ομαδικές τους εργασίες, θα έχουν τη δυνατότητα να οργανώνουν ομάδες συζητήσεων (forum) για την επίλυση διαφόρων ζητημάτων που ανακύπτουν κ.λπ.

Θα επιλεγεί με άλλα λόγια ένας συνδυασμός Ημιαυτόνομης και Συνεργαζόμενης Εκπαίδευσης. Θα υπάρχει δηλαδή συγκεκριμένο χρονοδιάγραμμα επικοινωνίας με τον υπεύθυνο καθηγητή είτε με φυσική παρουσία στην τάξη (όποτε αυτό είναι δυνατό), είτε μέσω δικτύου (Internet, e-mail κ.λπ.), είτε μέσω audio ή/και video conference. Απ' την άλλη εκπαιδευτής και εκπαιδευόμενοι θα επικοινωνούν ασύγχρονα μεταξύ τους, οι εκπαιδευόμενοι θα μελετούν στον δικό τους χρόνο, ακολουθώντας όμως ένα χρονοδιάγραμμα παράδοσης των εργασιών.

Η Σύγχρονη τηλεεκπαίδευση, με την αμεσότητα της επαφής του διδάσκοντα με τους διδασκόμενους, μπορεί να δώσει μια άλλη διάσταση στο αντικείμενο της μάθησης κα-

θώς εκπαιδευτής και εκπαιδευόμενοι με τη φωνητική και οπτική τους επικοινωνία αποδυναμώνουν τους περιορισμούς των αποστάσεων.

Η Ασύγχρονη τηλεεκπαίδευση απ' την άλλη επιβάλλεται από τις σημερινές εκπαιδευτικές διαδικασίες, οι οποίες όλο και περισσότερο απαιτούν την διαρκή αλληλεπίδραση εκπαιδευτή και εκπαιδευόμενων και την παρακολούθηση της προόδου μέσω εργασιών, ερωτήσεων και συζητήσεων. Αυτές οι ενέργειες προφανώς δεν μπορούν να ενταχθούν άμεσα σε μια Σύγχρονη συνεδρία, καθώς εκεί προτεραιότητα έχει η διεξαγωγή της διάλεξης και η μερική αλληλεπίδραση των δύο μερών.

Στην Ασύγχρονη όμως τηλεεκπαίδευση δεν υπάρχει αυτός ο περιορισμός κι έτσι μια Σύγχρονη συνεδρία μπορεί να έχει την συνέχισή της με ασύγχρονο τρόπο, μέσα από ένα περιβάλλον εκπαίδευσης στο οποίο έχουν πρόσβαση και ο διδάσκων και οι εκπαιδευόμενοι. Ένα ασύγχρονο περιβάλλον που θα περιλαμβάνει: Πρόσθετο υποστηρικτικό εκπαιδευτικό υλικό, Ομάδες συζητήσεων στο πρότυπο των Internet Newsgroups, Επικοινωνία με ηλεκτρονική αλληλογραφία, Εφαρμογές αξιολόγησης και αυτό-αξιολόγησης των εκπαιδευόμενων.

Οι λόγοι που επιβάλλουν αλλά και διευκολύνουν μια τέτοια επιλογή είναι προφανείς. Δεν είναι δυνατόν όλο το επιτελείο των διδασκόντων στο Μεταπτυχιακό αυτό Πρόγραμμα να μετακινηθεί από την Ελλάδα στη χώρα όπου λειτουργεί το τριτοβάθμιο συνεργαζόμενο ίδρυμα για το χρονικό διάστημα ενός ακαδημαϊκού εξαμήνου για το απλό λόγο ότι δεν μπορούν να απομακρυνθούν από τα καθήκοντά τους στο Πανεπιστήμιο. Θα μπορούν όμως να οργανώνονται εντός του ακαδημαϊκού εξαμήνου επισκέψεις των διδασκόντων, ανά δύο ή τρεις, για μια βδομάδα ή βδομάδες, κατά την οποία θα γίνονται μαθήματα, θα λύνονται απορίες των φοιτητών αλλά και θα διεξάγονται εξετάσεις ή workshops.

Είναι προφανές ότι οι φοιτητές του Διαπανεπιστημιακού Διατηματικού Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών, οπότε δημιουργηθεί, θα είναι καλοδεχόμενοι και στα θερινά σεμινάρια γλώσσας και πολιτισμού του Κέντρου Διδασκαλίας της Ελληνικής Γλώσσας και του Ελληνικού Πολιτισμού του Πανεπιστημίου μας, προκειμένου να βελτιώσουν το επίπεδο ελληνομάθειάς τους.

Στο Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας λειτουργεί ήδη μια τέτοια πλατφόρμα ασύγχρονης εκπαίδευσης, το Course Management Platform for Universities (CoMPUs), "Σύστημα διαχείρισης σειράς μαθημάτων για Πανεπιστήμια", το οποίο μπορεί κάλλιστα να υποστηρίξει αρχικώς με τέτοια εκπαιδευτική διαδικασία.

Αυτό που μένει είναι να συμφωνήσουν τα δύο Πανεπιστήμια ότι η πρόταση αυτή μπορεί και πρέπει να υλοποιηθεί και να βρεθούν οι αναγκαίοι οικονομικοί πόροι για την υποστήριξη του εγχειρήματος αυτού.

Με την καλή διάθεση για συνεργασία όλων των φορέων που χρειάζεται να συνδράμουν την προσπάθεια αυτή νομίζω ότι μπορούμε βάσιμα να ελπίζουμε στην υλοποίησή του.

Σημειώσεις

1. Χριστιδής, <http://abnet.agrino.org/htmls/H/H005.html>
2. Μουσουρού Α.Μ. 1991. Μετανάστευση και μεταναστευτική πολιτική. Αθήνα: Gutenberg, σελ. 26 κ.ε.

3. Μιχελακάκη Θ. 1999. Η παρουσία των Ελλήνων στο εξωτερικό. Στο: Δαμανάκης Μ (επιμ.) *Παιδεία Ομογενών. Θεωρητικές και εμπειρικές προσεγγίσεις*. Ρέθυμνο: Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ.
4. Πβ. εντελώς ενδεικτικά: Ντίνας, Κ. & Χατζηπαναγιωτίδη, Α. 2006. Η ελληνική γλώσσα ως δεύτερη/ξένη. Η περίπτωση της Δημοκρατίας του Καζακστάν. Στο Χατζηπαναγιωτίδη, Α. & Σεχίδου Ει. (επιμ.) *Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου: Διδακτική της ελληνικής ως δεύτερης ξένης... νέες τάσεις*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press, σσ. 368-378 και Ντίνας, Κ., Χατζηπαναγιωτίδη, Α. 2007. Η ελληνική γλώσσα ως δεύτερη/ξένη. Η περίπτωση των παρευξείνιων χωρών (Ρωσία, Ουκρανία, Γεωργία). Στο: Ντίνας, Α., Χατζηπαναγιωτίδη, Α. (επιμ.) *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου: Η ελληνική Γλώσσα ως δεύτερη/ξένη. Έρευνα, Διδασκαλία, Εκμάθηση*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press, σσ. 496-508
5. Ντίνας, Α., Χατζηπαναγιωτίδη, Α. (επιμ.) *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου: Η ελληνική Γλώσσα ως δεύτερη/ξένη. Έρευνα, Διδασκαλία, Εκμάθηση*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press

Βιβλιογραφία

- Μιχελακάκη Θ. 1999. Η παρουσία των Ελλήνων στο εξωτερικό. Στο: Δαμανάκης Μ (επιμ.) *Παιδεία Ομογενών. Θεωρητικές και εμπειρικές προσεγγίσεις*. Ρέθυμνο: Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ.
- Μουσούρου Α.Μ. 1991. *Μετανάστευση και μεταναστευτική πολιτική*. Αθήνα: Gutenberg, σελ. 26 κ.ε.
- Ντίνας, Α., Χατζηπαναγιωτίδη, Α. (επιμ.) *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου: Η ελληνική Γλώσσα ως δεύτερη/ξένη. Έρευνα, Διδασκαλία, Εκμάθηση*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press, σσ. 496-508
- Ντίνας, Κ. & Χατζηπαναγιωτίδη, Α. 2006. Η ελληνική γλώσσα ως δεύτερη/ξένη. Η περίπτωση της Δημοκρατίας του Καζακστάν. Στο Χατζηπαναγιωτίδη, Α. & Σεχίδου Ει. (επιμ.) *Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου: Διδακτική της ελληνικής ως δεύτερης ξένης ... νέες τάσεις*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press, σσ. 368-378
- Ντίνας, Κ., Χατζηπαναγιωτίδη, Α. 2007. Η ελληνική γλώσσα ως δεύτερη/ξένη. Η περίπτωση των παρευξείνιων χωρών (Ρωσία, Ουκρανία, Γεωργία). Στο: Ντίνας, Α.,
- Χατζηπαναγιωτίδη, Α. (επιμ.) *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου: Η ελληνική Γλώσσα ως δεύτερη/ξένη. Έρευνα, Διδασκαλία, Εκμάθηση*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press, σσ. 496-508
- Χριστιδής, <http://abnet.agrino.org/htmls/H/H005.html>

Στρογγυλή Τράπεζα

Αποτίμηση των εργασιών του Συνεδρίου

*Κωνσταντίνος Ντίνας
Γεώργιος Λεοντσίνης
Μιχάλης Βαμβουκας
Αννα Χατζηπαναγιωτίδου
Θανάσης Διαλεκτόπουλος
Πέτρος Μπερερής*

Συντονισμός: Κωνσταντίνος Ντίνας

*Αναπλ. καθηγητής Γλωσσολογίας -
Ελληνικής γλώσσας και διδακτικής της.
Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας*

Κυρίες και κύριοι σύνεδροι είμαστε στην ευχάριστη θέση να είμαστε στο τέλος ενός γόνιμου, νομίζω συμφωνούμε όλοι σ' αυτό, διήμερου συνεδρίου με τίτλο: *1ο Διεθνές Συνέδριο για τη διδασκαλία της νέας ελληνικής γλώσσας στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης*. Ευχόμαστε σύντομα κάποιοι από μας να κληθούμε στο δεύτερο.

Η διαδικασία που προτείνω είναι η εξής: Ακούσαμε πολλές εισηγήσεις και θα πρότεινα οι συνάδελφοι που είναι στο τραπέζι να πάρουν το λόγο για τρία λεπτά και με αφορμή είτε κάτι που άκουσαν και τους εντυπωσίασε από αυτά που ειπώθηκαν είτε κάτι που θα ήθελαν οι ίδιοι να φέρουν στη συζήτηση, να δημιουργήσουν ένα κλίμα για να ακολουθήσει μία συζήτηση.

Γεώργιος Λεοντσίνης

*Καθηγητής Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας
και Διδακτικής της Ιστορίας στο Εθνικό
και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών*

Ευχαριστώ πολύ, κύριε Πρόεδρε. Θα αναφερθώ σε δύο θέματα, τα οποία νομίζω ότι έχουν σχέση με τη θεματική του παρόντος συνεδρίου. Το πρώτο αφορά στη σχέση ιστορίας και λογοτεχνίας στο πλαίσιο της ιστορικής εκπαίδευσης και για τις τρεις βαθμίδες εκπαίδευσης. Εξετάζοντας ιστορικά θέματα μέσω και έμμεσων πηγών από τη λογοτεχνία, θεωρώ ότι είναι δυνατό οι δάσκαλοι και στις τρεις βαθμίδες της εκπαίδευσης να αξιοποιούν λογοτεχνικά κείμενα ανάλογου, κατά περίπτωση, περιεχομένου κατά τη διδασκαλία της ιστορίας. Το ιστορικό μυθιστόρημα μπορεί ίσως να κατέχει ιδιαίτερη θέση στις επιλογές των δασκάλων. Αυτές οι επιλογές μπορούν, όπως και με την εισήγησή μου ανέπτυξα, να εκπληρώνουν στόχους τόσο